

ІСТОРИОГРАФІЯ КРИТЕРІЇВ МОДЕЛЕЙ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

У статті розглянуто історіографію моделей та історичну трансформацію системи міжнародних відносин, критерії побудови світового порядку на сучасному етапі розвитку людства.

Ключові слова: історіографія, світовий порядок, міжнародний порядок, нормотворчість.

Ідея світопорядку тісно пов'язана з проблемою світового порядку. Власне, та чи та модель регулювання взаємовідносин держав, їх поведінка у зовнішньому світі певною мірою зумовлює характер світового порядку, що функціонує у міжнародному середовищі на тому чи тому історичному етапі. Однак і світовий порядок, який утвердився, має певний вплив на характер регулювання взаємовідносин між державами. Тож, більш загально можна стверджувати, що світовий порядок – це фіксоване вираження певного способу світорегулювання відповідно до даного етапу розвитку міжнародних відносин. До того ж слід зважати, що категорія світового порядку більш рухлива, а категорія світового регулювання більш консервативна. При одному і тому ж способі світорегулювання можуть існувати різні моделі світового порядку.

Деякі автори вважають за необхідне диференціювати поняття «міжнародного порядку» та «світового порядку» (С. Хоффманн, Х. Булл, Т. Франк та ін.). До першої категорії належать винятково відносини між державами (національними суверенітетами) на міжнародній арені. Подібний порядок існував з того часу, як з'явилася система національних держав (а, на думку інших, – ще раніше – коли з'явилися самі міжнародні відносини). Друга категорія, за їхнім твердженням, більш ширша та розмита, вона враховує тенденцію до експансії сфери міжнародної взаємодії. Вона включає сьогодні не тільки національні держави, а й інші суб'єкти міжнародних відносин, насамперед неурядові організації, транснаціональні корпорації, міжнародні інститути. Тобто, якщо говорити про сьогоднішнє, це основні компоненти глобалізації. Окрім того, на думку прихильників більш широкого тлумачення, поняття світового порядку покриває не тільки взаємодію у зовнішній сфері, а й деякі внутрішні проблеми держав, як-от характер їх політичних режимів, проблеми громадянських прав і свобод. Іншими словами, світовий порядок передбачає вторгнення у заповідні зони – суверен-

ні сфери держав. Подібне розширене тлумачення світового порядку з'явилося нещодавно, головним чином після краху соціалізму в його державній формі, тобто в останні десятиліття ХХ ст. Можливо, тому далеко не усі експерти згодні з його інтерпретацією [3, с. 34].

Нам здається, що подібне роздвоєння категорії світового порядку в сучасних умовах не зовсім виправдано. Зрозуміло, усе більш очевидним стає той факт, що сучасні міжнародні відносини (особливо в умовах глобалізації) не обмежуються взаємодією тільки на міждержавному рівні. «Чистих» міжнародних (міждержавних) відносин вже не існує. Не менш очевидне інше: не зважаючи на процеси інтеграції, глобалізації, які усе більше посилюються, національні держави (з їх національними суверенітетами) продовжують відігравати визначальну роль в системі міжнародних відносин. Це стосується і тих держав (США, Німеччина, Франція, Австрія, Великобританія та ін.), які відображають процеси глобалізації найбільшою мірою.

Таким чином, хоча національний суверенітет як категорія міжнародних відносин зберігається (і зафіксована у ряді сучасних міжнародних документів), у системі міжнародних відносин окреслилася тенденція розглядати деякі внутрішні проблеми держав (що стосуються насамперед базових людських цінностей) як такі, що мають важливі міжнародні наслідки та здійснюють значний вплив (який вже не можна ігнорувати) на стан зовнішнього середовища і взаємовідносин тих самих національних суверенних держав. Тому у подібній ситуації доцільно було б вживати термін *світовий порядок*, сформований в теорії міжнародних відносин, який активно використовується як в науковій літературі, так і в ЗМІ.

Поява в теорії міжнародних відносин категорії світового порядку цілком природно породжує запитання: наскільки взагалі можливий будь-який порядок (стійке збереження, стабільність, рівномірний розподіл сили, дотримання норм,

передбачливість поведінки, розвиток по висхідній) у середовищі, де існують і продовжують виникати десятки суверенітетів з власними системами цінностей, спрямуваннями, суверенітетів, що не визнають іншої влади, окрім своєї? Дія однієї країни на міжнародній арені зазвичай завжди негативно чи позитивно відбивалася на стані, інтересах інших, особливо сусідів. Спочатку це була взаємозалежність у галузі безпеки чи «дилема безпеки». Залежно від розвитку суспільств і країн ця взаємозалежність ставала економічною, фінансовою, політичною, екологічною, гуманітарною, демографічною. Вона розширювалася і ставала багатограннішою та неминучою. Суб'єкти міжнародних відносин були зацікавлені у тому, щоб ця діяльність була для них усе більш сприятливою та менш руйнівною. Тому в системі міжнародних відносин майже завжди (хоча різною мірою) існувала потреба у якомусь порядку, нормуванні поведінки, регулюванні дій країн у зовнішній сфері відповідно до поглядів на характер функціонування цієї сфери, які на даний момент переважають. Особливо відчутно ця потреба постала після появи спільних (для ряду країн) цінностей та спільних (міжнародних) інститутів, залежно від того, як національні кордони і суспільства ставали більш транспарентними. Тож, світорегулювання, з цього погляду, є спробою, хай не завжди вдалою і досконалою, внести якийсь порядок у некеровану стихію міжнародного середовища.

Коли ж у якийсь період складалася стійка система міжнародних відносин, завдання світорегулювання на кожному з цих етапів зводилося до того, щоб попередити руйнацію подібної системи чи збоїв в її функціонуванні. В національному (громадянському) суспільстві порядок легітимний, оскільки він має форму суспільного договору, з його існуванням згодні і індивідууми, і суспільство, і держава. Він, спираючись на чинні нормативи поведінки (закони, конституцію), якоюсь мірою відтворює внутрішній порядок. У міжнародних відносинах ідея порядку сприймається тому, що її недотримання, відсутність загрожує витратами, які неприйнятні для найбільш впливових суб'єктів існуючих міжнародних відносин. В сучасних умовах неприйняття світового порядку загрожує існуванню не тільки міжнародного співтовариства, а й людства загалом, як і усієї біосфери.

І справді, історія міжнародних відносин свідчить, що держави і політики (керівники) завжди були зацікавлені в існуванні будь-яких обмежень, правил гри чи збільшення тих вигод, які вони напружували саме в цій ситуації, в цих умовах, в рамках цієї міжнародної системи. Зрозуміло, і держава, і політики інколи виходили з того, що дотримання цих правил і обмежень об-

ходить більшою мірою інших, ніж їх самих. Однак важливо те, що такий феномен, як спільні інтереси та необхідність будь-якого порядку у світі, будь-яких установок (наприклад, поважати послів і не чинити їм зла – навіть у загостренні відносин, набагато вигідніше мати їх «під рукою» на випадок переговорів, для передачі пропозицій, для отримання інформації – як це передбачено Віденським регламентом 1815 р., що діє до цього часу) визнавався неминучим навіть в умовах гоббіанської дійсності («холодної війни», наприклад).

Існує багато дефініцій світового порядку, як правило, украй розпливчастих, але схожих між собою низкою складових. Деякі дослідники зводять ці поняття до стану (підтримки) світової силової рівноваги, яка усталилася. Їх опоненти вважають за краще говорити про необхідність «законності» у зовнішньому середовищі, про міжнародне право і ступені (умови) його реалізації, про норми, які набули характеру політичних зобов'язань. Інші за точку відліку світового порядку беруть стабільність, стійкість міжнародного середовища, його здатність відповідати на новий виклик, долати кризові ситуації, що виникають. Консервативне політичне мислення зазвичай ототожнює світовий порядок з ситуацією статус-кво. В сучасних умовах не без впливу процесу глобалізації є схильність розглядати світовий порядок з позиції здатності міжнародного співтовариства еволюціонувати у світове співтовариство.

Хедлі Булл дає визначення світового товариства, можливо, і не адекватне, але збалансоване: міжнародний (світовий) порядок – характер (стан) чи напрямок зовнішньої активності, яка забезпечує непохитність тих цілей співтовариства держав, які є для нього, з однієї сторони, необхідними, з другої – життєво важливими, з третьої – спільними для усіх [5, 23–27]. Постає запитання, що ж це за цілі? Х. Булл далі докладніше пояснює їх ієрархію.

Перша мета, на його думку, скерована на збереження самої системи і співтовариства держав. Які розбіжності не існували б між ними, усіх їх об'єднує впевненість у тому, що саме вони є головними діючими особами на світовій арені та володарями прав і зобов'язань в рамках міжнародної системи. Співтовариство держав насамперед повинно гарантувати, що воно збереже себе як провідну форму світової політичної організації де-факто і де-юре. Загрози існуванню міжнародного порядку, як свідчить історія, на думку Х. Булла, зазвичай були з боку держав, що намагалися домінувати на міжнародній арені (Габсбурзька імперія, Франція Людовіка XIV, Наполеона I, царська Росія, потім СРСР, гітлерівська Німеччина, повоєнні США); чи з боку

наднаціональних супердержав – Папство, Священна римська імперія, Європейський союз); держав (їх союзів) перехідного періоду – Реформація, Французька революція, Російська революція 1917 р. та ін.; ревізіоністських країн, котрі намагаються змінити чинне статус-кво на свою користь.

Друга мета функціонування світового порядку полягає у збереженні незалежності чи суверенітету кожної країни у зовнішньому середовищі. З позиції кожної країни, її участь у міжнародному співтоваристві в рамках даного світового порядку має сенс лише у тій мірі, в якій це співтовариство і цей порядок сприяє визнанню її незалежності від будь-якої зовнішньої сили, і, передусім збереженню (підтвердженню) права здійснювати свою верховну владу (юрисдикцію) над своїми суб'єктами і територією. Найвищу ціну, яку країна повинна і готова заплатити за це – визнання подібного права і за іншими країнами. Ця мета пов'язана з першою, фактично, вони взаємозумовлені, хоча перша вважається пріоритетнішою.

Третя мета – це збереження миру. Проте під цією формулою мається на увазі не мета встановлення загального і постійного миру, про що мріяли багато філософів та професійні «борці за мир». Збереження миру у даному випадку означає відсутність нелегітимних (несправедливих) війн між членами світового співтовариства. Тобто, якщо війна і може статися, то лише за особливих обставин та відповідно до принципів, визначених іншими членами міжнародного співтовариства. Стан миру може бути порушений, коли, наприклад, проігноровані положення першої і другої цільових установок. Головне, що країни намагаються забезпечити через світовий порядок не так мир, як свою незалежність та довготривале існування *співтовариства держав* у тій формі, яка їх влаштовує. Тільки заради досягнення цієї мети вони готові відмовитися від миру і перейти до війни чи до погроз війною. На думку генерала А. Хейга, колишнього кандидата на посаду державного секретаря США, для Сполучених Штатів є речі більш важливі, ніж просто збереження миру. «Прогресивне співтовариство» піддало остракізму генерала як особу, що розпалює війну, хоча Хейг мав на увазі ситуацію зовнішньої загрози системі американських цінностей, незалежності країни, готовність використати для їх захисту усі засоби, які є у розпорядженні держави.

Четверта мета стосується наявності і функціонування установок, спільних для усієї соціально-політичної сфери, незалежно від того, чи торкаються вони зв'язку по лінії індивідуум – суспільство – держава, чи взаємовідносини між самими країнами. Ці установки (в умовах, на-

приклад, сучасного світового порядку) стосуються таких проблем, як обмеження насилля (використання сили), результатом якого можуть бути жертви перш за все серед цивільного населення, вірність даним обіцянкам (угодам, договорам), політична і соціально-економічна стабільність, легітимність будь-яких дій, які ухвалюються на міжнародній арені. Число цих цілей, підкреслював Х. Булл, можна було б значно збільшити, сформулювавши іншим чином, розглядати їх не статично, а в динаміці. Однак у даному випадку, на його думку, йдеться про те, щоб сформулювати широке, загальне уявлення про те, що ж таке світовий порядок, в якому контексті він функціонує, а не про те, щоб виявити конкретні умови для його запуску, змін, заміни одного порядку іншим [5, с. 16–19].

Підтримка порядку у світовій політиці залежить, окрім усього, від певного збігу обставин, які можуть об'єктивно працювати на нього, навіть якщо уявити, що у держав немає спільних інтересів, правил, інститутів, а вони просто складають міжнародну систему. Рівновага сил може, наприклад, виникнути у міжнародному середовищі випадково (стихійно). Але при усьому цьому варто зважити на те, що світовий порядок, як і порядок у будь-яких суспільствах (чи співтовариствах), – це поєднання не так випадкових подій, зв'язків, як відчуття і наявність спільних життєво важливих інтересів, правил поведінки, а також інститути, що оптимізують ці правила.

Таким чином, *світовий порядок*, якщо спробувати дати йому загальне визначення, – *це система міжнародних відносин, що запрограмована на безпеку, стабільність і розвиток, регульована критеріями, які відповідають сучасним вимогам найвпливовіших суб'єктів світового співтовариства*. Важливим і найбільш рухомим елементом тут є критерії, бо саме вони – та змінна, яка визначає специфіку цього світового порядку, ідентифікує його відповідно до часу і місця. До них (доповнюючи традиційні цільові установки світового порядку) належать основні суб'єкти міжнародного середовища, на які зорієнтований світовий порядок (держава, суспільство, союзи, неурядові організації, транснаціональні корпорації, індивідууми і т. п.); сила, перевага яких віддаються тим чи іншим її видам, методи управління нею, розподіл, характер застосування; міжнародне право, його межі; норми поведінки держав на міжнародній арені, співвідношення суверенітету держав та міжнародних зобов'язань, відносини на рівнях: національна держава – міжнародні інститути – світове співтовариство. Особливо слід наголосити, що на сучасному етапі (в умовах розгортання процесу глобалізації) серед цих критеріїв, які програмує світовий порядок у рамках чинного

світорегулювання, усе більше значення набувають ті з них, які асоціюються, по-перше, з моральними критеріям зовнішньої політики; по-друге, з людським виміром, зокрема цінністю людського життя, розкриттям нових можливостей, прихованих у людській природі і людській особистості.

Водночас світовий порядок – це не якась владна структура, не організація, не міжнародний закон, обов'язковий для виконання. Це радше доктрина міжнародного співтовариства, яка покликана відображати рівень його політичного мислення. Якщо потрібна коротша формула, то доречно буде згадати думку Ю. П. Давидова, який визначав: світовий порядок – це основи устрою і функціонування міжнародних відносин, які поділяються усіма (добровільно чи примусово) чи найбільш впливовою частиною світового співтовариства на нинішньому конкретному етапі [3, с. 40].

Незважаючи на тісний взаємозв'язок світорегулювання та світового порядку і наявність сірих зон, де вони не тільки стикаються, а й перекривають одне одного, між ними є значні відмінності. Їхнє співвідношення – це співвідношення частини і цілого. Зміна світорегулювання неминує призводити до змін у світовому порядку. Проте зміна світового порядку не обов'язково зумовлена змінами у світорегулюванні. Світовий порядок руйнується, коли змінюють його несучі конструкції, коли змінюється система світорегулювання. Той чи той тип світорегулювання, як правило, охоплює значний історичний період, інколи залишається незмінним протягом століть, тоді як світовий порядок більш плинний. Світорегулювання становить загальну методологію розв'язання проблеми подолання стихійності міжнародних відносин, тоді як світовий порядок – інструмент конкретного розв'язання цієї ж проблеми у певний час. Звісно, що, будучи частиною і цілим, вони мають спільну основу – світ, в якому діють національні суверенітети.

Протягом довготривалої історії міжнародні відносини були радше винятком, аніж правилом, втілені у два агреговані типи світорегулювання – *силовий і нормативний*. В практиці міжнародних відносин зазвичай були наявні обидва елементи, але в різних співвідношеннях. Це дає змогу говорити або про силове, або про нормативне світорегулювання. Вони нерівноправні між собою, якщо брати до уваги їх вік та масштаби використання. Регулювання поведінки держав у зовнішньому світі, їхні взаємовідносини беруть початок із давнини, а не з Вестфальського миру, як часто стверджують деякі дослідники. Відтоді веде свій відлік світовий порядок, заснований на приматі національної держави та національних інтересів, світовий порядок, який

сформувався у рамках силового світорегулювання. Управління міжнародними відносинами засобом права, а точніше засобом норм (політичних зобов'язань), також започатковане у давніх часах, але на жодному з етапів історії воно не домінувало, навпаки, було другорядним, супровідним. У крайньому разі воно могло бути формою, але не змістом. Тільки у теперішній ситуації, що відмічена процесами, які, як вважається, ламають національні кордони і суверенітети, співвідносять поведінку держав з ціннісними критеріями, що властиві ХХІ ст. Система міжнародних відносин, базована на морально-етичних імперативах, нормах (правилах) поведінки держав у зовнішньому світі, нарешті (в ідеалі) на право, здається, може отримати шанс стати першорядною тенденцією світорегулювання. Хоча сучасна політологія, усе ще переймаючись можливостями сили на міжнародній арені, не поспішає робити висновки з цього питання.

Що стосується концепції світового порядку, то вона спирається на більш загальний і різноманітний досвід, до того ж мова йдеться про модулі, які вже випробувані, прогнозовані. На думку Д. Якобсона [8], в новій історії, певною мірою (повністю чи окремо) випробувані на практиці, існували такі моделі світового порядку.

Вестфальський мирний порядок, що базувався на приматі національних держав (як антиподів імперіям), здоровому глузді, національному інтересі і спирався на силову рівновагу у масштабах європейського континенту, світовий порядок, в якому Франція намагалася відігравати визначальну роль.

Європейський концерт, котрий представляв класичний варіант балансу сил, що у рамках багатополюсного (європейського) світу (відносно рівних за міжнародним впливом держав) повинен був запобігти виникненню гегемонії однієї держави на континенті (на кшталт наполеонівської Франції чи Росії, а чи об'єднаної Німеччини); спільний інтерес у збереженні даного порядку, втілений у Священному союзі, зводиться до намагання збити у Європі революційно-демократичну хвилю, яку підняла Французька революція.

Чартистський мирний порядок (від англ. Charter – хартія) бере свій початок з дотримання загальноприйнятих норм міжнародної поведінки, що були розроблені і затверджені на міжнародних конференціях чи в рамках створених міжнародних інститутів, які, крім цього зобов'язання, повинні були стежити за дотриманням цих норм. Не дивлячись на деякі міжнародні конвенції, розроблені наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. і встановлені певні правила держав у військових конфліктах, Чартистський мирний

порядок ніколи не був цільною міжнародною системою.

Версальський світовий порядок, встановлений переможцями у Першій світовій війні, формально ґрунтувався на принципі національного самовизначення, нормативній базі, яку передбачалося створити, але, фактично, на територіальному поділі Європи та відновленні європейської рівноваги, що існувала до Першої світової війни. Цей мирний порядок повинен був підтримуватися відповідними міжнародними інститутами (Лігою націй, передусім) та збройною силою держав-переможців. Він був зруйнований ревізійністськими державами, які набирали силу (насамперед Німеччиною, Японією, певною мірою СРСР), не згодними з розподілом після Першої світової війни.

Однополярний (гегемоністський) світ, його світовий порядок починається з домінування у міжнародних відносинах однієї держави, однієї сили, яка визначає характер світорегулювання, як правило, силовий, але і деяких елементів нормативного, за вибором самого гегемона. У минулому таким гегемоном могла бути імперія, на сьогодні ним може бути держава, що перевершила інших своєю могутністю. Деякі експерти вважають, що сьогодні на цю роль претендують США.

Біполярний (ялтинсько-потсдамський) світовий порядок здійснює світорегулювання двома центрами сили у своїй сфері впливу; вторгнення у сферу впливу опонента може призвести до серйозного конфлікту, навіть до війни. Регулювання відносин між центрами сили досягається шляхом мовчазного означення кожною стороною меж, вихід за які означає замах на чинний порядок.

Функціональний світовий порядок, який відбиває посилення взаємозалежності і процесів глобалізації, ролі неурядових організацій у внутрішній сфері та послаблення в ній ролі національних держав. Розрахунки будуються на поступовому перетворенні міжнародного співтовариства у міжнародне товариство, відносини держав в якому регулюються міжнародним правом, що за своїм змістом наближене до права муніципального. Припускають, що це той світовий порядок, який намагається встановити сьогодні західні демократії [6, с. 6]. Проте слід зазначити, що орієнтація Вашингтона на силову односторонність не дуже вписується у цю картину.

Становлення того чи іншого світового порядку зазвичай пов'язано з великими змінами на міжнародній арені – результатами фундаментальних відкриттів, що змінювали уявлення людства про світ, великомасштабних війн, поразок одних держав, коаліцій і перемог інших, що змінювало конфігурацію сил у світі. Переможці

намагалися перебудувати світ таким чином, щоб переваги, завойовані у важкій боротьбі з суперниками, закріпити не тільки територіально, а й з новими правилами поведінки держав у зовнішньому світі, щоб ці правила працювали на благо переможців і в умовах війни, і у мирний час. Не випадково вододілами нового світового порядку стали угоди про повоєнний устрій міжнародних відносин – Вестфальський мир, Утрехтський мир, Віденський конгрес, Паризька мирна конференція, конференція в Ялті і Потсдамі. І не випадково досі правом вето у Раді безпеки ООН володіють лише держави-переможці у Другій світовій війні.

На зламі століть у міжнародних відносинах намітилася чергова зміна світового порядку. Ряд обставин здійснили вирішальний вплив на наступні століття:

- крах радянської імперії, «реального» європейського соціалізму, припинення найжорстокішої в історії людської ідеологічної конфронтації, успішний перехід ряду колишніх комуністичних країн на шлях демократичного будівництва;
- руйнування берлінської стіни і воз'єднання Німеччини, розподіл якої був своєрідним символом біполярного світу, непримиренності суперників, громадянської війни, що відбувалася у світовому масштабі;
- відмова Пекіна від жорсткої ідеологічної орієнтації у внутрішній і зовнішній політиці, здійснення реформ, націлених на перехід до ринкової економіки, зберігаючи при цьому монополію комуністичної партії на владу і певного дистанціювання від основних гравців на міжнародній арені;
- утвердження нового виміру міжнародних відносин, що як основоположний елемент включає дотримання прав людини, основні свободи, права національних меншин на самоідентифікацію;
- терористична акція 11 вересня 2001 р. проти США, яка виявила нездатність попередніх міжнародних структур, побудованих на силі, впоратися з новими викликами і загрозами національної і міжнародної безпеки.

Прикметними рисами, якими відрізняються сучасні зрушення на міжнародній арені (хоча вони і неоднозначні за ступенем свого впливу на світ) було те, що вони не були наслідками війни, традиційного використання військової сили, як це було раніше. Більше того, вони – не результат масового насилля. Вони фундаментальні за своєю значущістю, бо йдеться не просто про заміну одного світового порядку іншим і навіть не про те, щоб однополярний світ замінити на багатополярний, йдеться про речі глибші – *зміну парадигми* у міжнародних відносинах,

а якщо говорити більш конкретно, то про *зміну світорегулювання*. Як зауважує Дж. Руджі, сучасні світові відносини існують у більш глибокому і більш широкому часовому контексті, перетворення їх передбачає зміни не тільки у засобах силової гри, а і в перетворенні самого простору, на якому ця гра ведеться [7, с. 131]. Таким чином, світове співтовариство черговий раз зіткнулося з проблемою вибору. І сучасна нестійкість міжнародних відносин, суперечливе їх сприймання, так само і багато помилок, яких припускаються останнім часом державні мужі і політики, значною мірою зумовлені перехідним етапом у міжнародних відносинах. Принаймні проведення найбільш значних збройних акцій останнього часу лише підтверджують зазначену тенденцію і підтверджують, що сучасна система міжнародної безпеки, яка базується на силових (військових) критеріях, не спрацьовує і потребує не стільки корекції, скільки повного оновлення [4, с. 576, 586–588]. При цьому слід зважати, що вибір світового товариства обмежений. Фактично, обирати йому доводиться між двома, відомими в історії, основними засобами світорегулювання – силовими і нормативними. Водночас наслідки подібного вибору можуть набути фундаментального значення: чи світове співтовариство буде мати міжнародні відносини, які усе ще базуватимуться на силі і які створюють ті самі проблеми, з якими людство вже стикалося протягом своєї історії; чи воно матиме міжнародні відносини, засновані на *нормативній базі*, котра лише нещодавно почала серйозно апробуватися у зовнішньому світі і котра може відкрити нові горизонти сучасному більш зрілому співтовариству. Тому йдеться, як зазначає Ст. Хоффманн, про дві сторони однієї і тієї ж монети: про зменшення анархії і насилля у міжнародних відносинах та про створення і запровадження у цих відносинах загальноприйнятих норм моральності [8, с. 174].

До того ж, вибір між силою і нормами як основах того чи іншого світорегулювання зовсім не означає, що йдеться про альтернативний варіант, коли один неминує виключає наявність іншого. Таке бачення несумісності двох категорій міжнародних відносин виникло внаслідок ідеологізації міжнародних відносин, в більш конкретному плані – довготривалого протистояння у політичному мисленні двох теоретичних концепцій – реалізму (консерватизму) та ідеалізму (лібералізму), інституціоналізму, у наш час. Це протистояння дійсно було безкомпромисним і таким багатоманітним, чому залишається. Але це скоріше несумісність поглядів чи навіть конкретних особистостей, що представляють дві течії, ніж несумісність двох категорій у міжнародній реальності, якими протилежними вони не були б за

своїм змістом. Невдалі спроби нормативного регулювання у широкому масштабі в минулому не дають підстав для таких песимістичних висновків. Світ змінюється і змінюється він, як здається, і в бік нарощування (не без значних труднощів) нормативного елементу в системі міжнародних відносин.

Доводиться враховувати й інше – політичні діячі, як і громадська думка, настрої якої вони віддзеркалюють, як правило, украй консервативні і з недовірою ставляться до змін. Так відбувається, коли зрушення стаються стрімко (в історичному плані, зрозуміло), і мислення – політичне і громадське – не готове до їхньої появи. Після того, як тисячі років у світі переважала сила, важко уявити собі, що записані на папері правила поведінки можуть регулювати відносини держав, здатних виставити мільйонні армії [2, с. 44]. Ще важче уявити, що безпека країни, яка володіє ядерною зброєю, може віддати у руки міжнародного інституту, в якому на рівних з нею є країни, значно менші і без такої зброї. Традиційне політичне мислення не може збагнути, що «дилема безпеки» набагато легше вирішити зовсім відмовившись від переваги сили, як це, наприклад, зробила Ісландія. Тяжіння цих обставин (коливань) в умовах, коли потрібно зробити вибір на користь тієї чи іншої системи світорегулювання (що відповідно зумовить появу нового світового порядку), змушує політичну еліту ведучих світових держав більш чітко уявляти, що таке сила взагалі у зовнішньому світі, у зовнішній політиці держави, що вона може і чого вона не може, чи здатне і надалі функціонувати силове світорегулювання міжнародних відносин і чи існує йому альтернатива, яку може застосувати світове співтовариство?

Не менш складні запитання постають і з іншого боку: якою мірою мораль, норми (правила) поведінки, врешті, право зможуть відігравати ту ж роль у міжнародних відносинах, яку традиційно відігравала сила; чи можуть вони замінити її, чи можлива в принципі система міжнародних відносин, яка функціонує на базі певних правил, норм, зобов'язань; що робити з тими, хто не хоче їх дотримуватися чи свідомо порушує, чи можна змусити країни дотримуватися загальноприйнятих норм і хто має ухвалювати рішення про це? Чи можна через міжнародні норми, правила, право регулювати внутрішній політичний процес, чи це усе ще привілей муніципального (внутрішнього) права? Не менш важливе запитання і про те, хто може (повинен) узяти на себе відповідальність за нормотворчість, за впровадження норм у міжнародну практику; чи достатньо для цього провести міжнародну конференцію (цим особливо полюбливе займатися російська дипломатія), обговорити і

схвалити; чи потрібні постійні цілеспрямовані зусилля держав, які зацікавлені у появі та утвердженні подібної системи. Відповіді на ці запитання важливі теоретично, але ще більш важливі практично. Бо, на думку З. Бжезинського, ворожість у відносинах між державами властива міжнародній системі, яка функціонує без глобальної угоди [1, с. 7–19]. Існування (виживання) в умо-

вах анархічного середовища змушує держави і народи розраховувати на «самодопомогу». Така мораль, породжена ідеологією «самодопомоги», краще за усе виражається крилатою фразою, популярною серед британських політиків за часів Г. Пальмерстона: у Великобританії немає ні постійних ворогів, ні постійних друзів – у неї є лише постійні інтереси.

1. Бжезинский З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / З. Бжезинский – М. : Международные отношения, 2007. – 238 с. – ISBN 966-7263-41-X.
2. Гуго Гроций. О праве войны и мира / Гуго Гроций. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 356 с. – ISBN 5-86218-149-0.
3. Давыдов Ю. П. Норма против силы. Проблемы мирорегулирования / Ю. П. Давыдов. – М. : Наука, 2002. – 285 с. – ISBN 5-02-013134-2.
4. Переслегин С. Новая история Второй мировой / Сергей Переслегин. – М. : Яуза : Эксмо, 2009. – 608 с. – ISBN 978-5-699-35172-5.
5. Bull H. The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics / H. Bull – London, 1995. – 178 p.
6. Old Nations, New World / Ed. D. Jacobsen. – Oxford, 1994. – 149 p.
7. Ruggie J. Territoriality and Beyond : Modernity in International Relations / J. Ruggie // International Organization, 1993. Winter. – P. 125–144.
8. Hoffmann S. In Defence of Mother Teresa / S. Hoffmann // Foreign Affairs. Mar./Apr. 1996. – P. 165–182.

E. Kuchmenko, B. Kuchmenko

HISTORIOGRAPHICAL STUDY OF CRITERIA FOR THE MODELS OF WORLD ORDER

This study concerns the models, the historical transformation of the system of international relations, searches for the methods and criteria of developing the world order at present.

Keywords: historiography, world order, international order, creation of regulatory acts.